

**TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIM KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI**

Xojiqulova Oltinoy Akramovna
Andijon davlat tibbiyot instituti asistent o’qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21128173>

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning mustaqil ta’limining nazariy asoslari, uning pedagogik mohiyati hamda turli ilmiy yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan tasniflari tahlil qilinadi. Mustaqil ishning o’qitish vositasi va o’quvilmay bilish shakli sifatidagi ikkiyoqlama mohiyati yoritiladi. Shuningdek, mustaqil ta’limni tashkil etishda qo’llaniladigan o’qitish metodlari, ularning talabalarning reproduktiv va produktiv fikrlash faoliyatini rivojlantirishdagi o’rni asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari mustaqil ta’limni samarali tashkil etish orqali talabalarning kognitiv faolligini oshirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ta’lim sifatini yaxshilash imkoniyatlarini ko’rsatib beradi.

Kalit so’zlar: mustaqil ta’lim, mustaqil ish, oliy ta’lim, talabalarning o’quv faoliyati, o’qitish metodlari, kognitiv faollik, ijodiy fikrlash.

KIRISH. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida bilimlarni o’zlashtirish jarayonini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim jarayonida talabaning shaxsiy faolligi, mustaqil fikrlashi va o’zo’zini rivojlantirishga bo’lgan intilishi ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish, uni ilmiy asoslangan holda yo’lga qo’yish oliy ta’lim muassasalari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Talabalarning mustaqil ta’limi bilimlarni chuqur va ongli egallash, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg’unlashtirish, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim jarayonida talaba axborot manbalarini izlash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish ko’nikmalarini egallaydi. Bu esa uning intellektual salohiyati va ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Pedagogik adabiyotlarda mustaqil ta’limning mohiyati, shakl va turlari, uni tashkil etish mexanizmlari hamda samaradorligini oshirish masalalari keng yoritilgan bo’lsada, ta’lim jarayonining o’zgaruvchan sharoitlarida ushbu masalani qayta tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda. Xususan, mustaqil ta’limning nazariy asoslarini aniqlash, uning tasniflarini tizimlashtirish va o’qitish metodlarini takomillashtirish bugungi kun talablariga mos holda qayta ko’rib chiqilishini taqozo etadi. Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi talabalarning mustaqil ta’limining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning asosiy tasniflarini yoritish hamda oliy ta’lim amaliyotida qo’llaniladigan samarali o’qitish metodlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari mustaqil ta’limni tashkil etish jarayonini takomillashtirishga, talabalarning o’quv faolligini oshirishga hamda ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Mustaqil ish o’quvchining o’z bilimini, ko’nikma va malakalarini mustaqil ravishda shakllantirish jarayonini ifodalaydi. Bir qator mualliflar mustaqil ishni o’qitish metodlariga kiruvchi usul sifatida hisoblaydi. Talabalarning mustaqil ishlari ularning ijodiy tafakkuri, intellektual va motivatsion faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, o’qitish va o’rganish metodlarini tushunish yondashuvlarini ko’rib chiqish lozim. Eng keng qabul qilingan

yondashuv metodlarni bilim manbalariga va talabalarning faoliyat xususiyatiga qarab tasniflashdir. Bu tasnifda “ogʻzaki”, “vizual” va “amaliy” metodlar ajratiladi. Biroq, ushbu atamalar usulning mohiyatini toʻliq aks ettirmaydi. Masalan, oʻqituvchining soʻzi (hikoya, maʼruza, suhbat) barcha taʼlim shakllari va metodlarida keng qoʻllaniladi, u integratsion va oʻtkazuvchi xususiyatga ega boʻlib, alohida metod sifatida ajratish qiyin. Vizual vositalar esa taʼlim prinsiplarini aks ettiradi va butun oʻqitish jarayonini qamrab oladi, shuning uchun alohida vizual metodlarni ajratish maʼnosiz. Shu bilan birga, “amaliy metodlar” taʼlim xarakterini noaniq ifodalaydi va mustaqil faoliyatni rivojlantirishga bevosita yoʻnaltirilmagan boʻlishi mumkin. Bir qator mualliflar mustaqil ishni oʻqitish metodlariga kiruvchi usul sifatida hisoblaydi. Shu nuqtai nazardan, oʻqitish va oʻrganish metodlarini tushunish yondashuvlarini koʻrib chiqamiz. Eng keng qabul qilingan yondashuv metodlarni bilim manbalariga va talabalarning faoliyat xususiyatiga qarab tasniflashdir. Bizning fikrimizcha, bilim manbalariga koʻra oʻqitish metodlarini tasniflashning asosiy mezonini formal belgi boʻlib, u talaba bilimlarni qaysi manbadan olishini aniqlaydi: oʻqituvchining soʻzidan, vizual vositalardan yoki amaliy ishlar orqali. Bizning fikrimizcha, ushbu tasnifdagi “ogʻzaki”, “vizual” va “amaliy” atamalari usulning mohiyatini toʻliq aks ettirmaydi. Bizning fikrimizcha, ushbu tasnifdagi “ogʻzaki”, “vizual” va “amaliy” atamalari usulning mohiyatini toʻliq aks ettirmaydi. Masalan, oʻqituvchining soʻzi (hikoya, maʼruza, suhbat), barcha taʼlim shakllari va metodlarida keng qoʻllaniladi, har qanday oʻqitish usuli uchun asos boʻlib xizmat qiladi, u integratsion va oʻtkazuvchi xususiyatga ega, shuning uchun uni alohida oʻqitish metodi sifatida ajratish qiyin. Soʻz bu asosiy oʻquv vositasi boʻlib, metod emas. Vizual vositalar taʼlim prinsipi boʻlib, shundan kelib chiqib, butun oʻqitish jarayoni va barcha metodlarni qamrab oladi. Shu sababli, alohida vizual oʻqitish metodlarini ajratish maʼnosiz. Bundan tashqari, ilmiy maʼnoda metod deb ataladigan narsa mustaqil ravishda, boshqa metodlardan mustaqil qoʻllanilishi mumkin boʻlgan narsa boʻlishi kerak. Oʻqituvchining soʻzisiz yoki kitob soʻzisiz vizual metodlar chuqur bilim manbai boʻla olmaydi. Oxiroqibat, “amaliy metodlar” atamasini oʻqitish xarakterini noaniq ifodalaydi. Bunday metodlar tasnifi oʻqituvchini talabalarni ijodiy mustaqillik va individualligini, ularning ijodiy tafakkuri va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga majbur qilmaydi, yaʼni taʼlim talabaning mustaqilligini rivojlantirishga yoʻnaltirilmagan. Ikkinchi tasnifga koʻra, taʼlim metodlariga (I. Ya. Lerner, M. N. Skatkin va boshqalar) quyidagilar kiradi:

1. Axborotqabul qiluvchi metod;
2. Koʻrsatma reproduktiv metod;
3. Yangi materialni muammoli tarzda taqdim etish;
4. Qisman izlanish yoki ehuristik suhbat metodi;
5. Tadqiqot metodi.

Shunga muvofiq, talabalarning mustaqil faoliyat turlari qatoriga ham reproduktiv, ham tadqiqotga yoʻnaltirilgan mustaqil ish kiradi.

Oliy taʼlimdagi nashr etilgan asarlar va oʻziga xos oʻqitish amaliyotining tahlili shuni koʻrsatadiki, metodistlar va amaliyotchi oʻqituvchilar talabalarning mustaqil ishlarining mohiyatini uni amalga oshirishni boshqarish usullarini aniqlash, oʻquv faoliyatini tashkil etish shakllarini tavsiflash, mashgʻulotlarning didaktik maqsadlarini belgilash va boshqalar orqali ochib berishadi. Bu “talabalarning mustaqil ishi” tushunchasini talqin qilishdagi farqlarni tushuntiradi. “Mustaqil ish”ning turli taʼriflariga asoslanib, tadqiqotchilar turli tamoyillarga asoslangan tasniflarni tuzadilar. Shunday qilib, L.G. Vyatkinning fikriga koʻra, bularga quyidagilar kiradi: 1) bilim obyektlarini tahlil qilishda talabaning aqliy

jarayonlari;2) o’rganish maqsadlari;3) axborot manbai; 4) o’rganish tabiati;5) talabalarning kognitiv faoliyatining tuzilishi. Pedagogik va metodik adabiyotlarda mustaqil ishning turli tasniflari ko’rib chiqiladi: • didaktik maqsadlarga ko’ra; • bilim manbalariga ko’ra; • individualizatsiya darajasiga ko’ra; • tashkil etish shakliga ko’ra; • belgilarga ko’ra va boshqalar. Ba’zi tasniflarning asosida mustaqil ishning ikki yo’nalish bo’yicha farqlanishi yotadi: 1. Majburiy (auditoriyaviy) ish o’quv mashg’ulotlari jarayonida va ularga tayyorgarlik ko’rishda bajariladigan ish; 2. Qo’shimcha (auditoriyadan tashqari) ish maxsus individual reja asosida, shaxsiy qiziqish va moyilliklardan kelib chiqqan holda majburiy akademik ishdan tashqari bajariladigan ish. Boshqa tasniflar asosida mustaqil ishni: o’quv, ilmiy va ijtimoiy ishlariga ajratish mumkin; yana boshqalarida esa mustaqil ishning bosqichlari o’quv mashg’ulotlarining shakliga bog’liq holda tavsiflanadi: ma’ruza, amaliy, laboratoriya mashg’ulotlari va boshqalar. V.A. Dobromyslov, V.V. Golubkov, E.Ya. Golant tadqiqotlarida mustaqil ishlarning mantiqiy tasnifi keltirilgan. Uning mohiyati shundaki, talabalarning fikrlash amallarini hisobga olgan holda o’qitish usullari qo’llaniladi. Shu nuqtai nazardan mustaqil ishlar quyidagilarga ajratiladi: 1. Faktlarni kuzatish va tushunchalarning belgilari yoki xususiyatlarini aniqlash; 2. Hodisalar orasidagi o’xshashlik va farqlarni aniqlash; 3. Tushunchalarni belgilash va o’rganilayotgan narsalarni umumlashtirish; 4. Bir qator hodisalar ichida tipik narsani ajratib ko’rsatish; 5. Faktlar orasidagi bog’liqliklarni aniqlash. B.P. Yesipov mustaqil ish turlarini o’quv jarayoni bo’g’inlariga qarab tasniflaydi:

1. Yangi bilimlarni olish maqsadida bajariladigan mustaqil ishlar;
2. Mavjud bilimlar asosida bajariladigan mustaqil ishlar;

3. Talabalarning bilim, ko’nikma va malakalarini takrorlash va tekshirish maqsadida bajariladigan mustaqil ishlar. Bunday tasnif sovet maktabining 1950 yillarning ikkinchi yarmidagi tajribasini umumlashtiradi va darsning an’anaviy tuzilishiga tayangan. Shu bilan birga, u o’qituvchilarning darsni yanada moslashuvchan va turlicha tuzilishga ega qilish bo’yicha ijodiy izlanishlarini hisobga olmaydi. V.P. Strezikozin tasnifi esa bilim manbalari va o’qitish usullariga asoslangan: 1. O’quv kitobi bilan ishlash; 2. Ma’lumotnomalar bilan ishlash; 3. Masalalar yechish; 4. O’quv mashqlari, insholar va tavsiflar, kuzatuvlar va laboratoriya ishlari. Garchi ushbu tasnif kengroq deb hisoblangan bo’lsada, u talabalarning kognitiv faoliyatining ichki tomonini va mustaqil ishning turli turlarining muhim xususiyatlarini hisobga olmaydi, chunki bir xil manba, masalan, o’quv kitobi bilan turli xil kognitiv jarayonlar amalga oshirilishi mumkin. O’z vaqtida B.P. Yesipov va V.P. Strezikozin tasniflari mustaqil ishning nazariy asoslarini chuqurlashtirishda ijobiy rol o’ynadi, mustaqillik o’quv jarayonining turli bosqichlarida mavjud bo’lishi mumkinligini ko’rsatdi va uning tashkil etilishi jarayonida turli manbalarni muvaffaqiyatli qo’llash mumkinligini namoyish etdi. Umumiy farqlarga qaramay, yuqorida keltirilgan tasniflarning asosiy umumiy xususiyati shundaki, ular kognitiv jarayonlarning mohiyatidan kelib chiqqan, shuning uchun talabalarning kognitiv faoliyatini samarali umumiy rivojlanishga yo’naltirishda yetarlicha yordam bermaydi. Bizning fikrimizcha, talabalarning mustaqil ishini yanada batafsil tasniflagan E.G. Tareva, bu hodisaning murakkabligi va ko’p qirrali xususiyatlarini yetarlicha aks ettiradi: Mustaqil ishning belgilari Mazmuni Turi bo’yicha Takroriy mustaqil ishlar (namuna bo’yicha); rekonstruktiv mustaqil ishlar; g’oyaviy (evristik) mustaqil ishlar; tadqiqotiy mustaqil ishlar. Shakli bo’yicha Auditoriyada bajariladigan mustaqil ish; auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ish. Maqsadi bo’yicha Materialni joriy o’rganish; o’quv tadqiqot ishlari; ilmiy tadqiqot ishlari. Mo’ljali

bo'yicha Majburiy bajariladigan; majburiy bo'lmagan. Tashkiliy shakli bo'yicha Frontal (butun sinf bilan); juftlikda; individual. Nazorat shakli bo'yicha Og'zaki nazorat shakllari; yozma nazorat shakllari; dasturlashtirilgan nazorat shakllari. Ma'lumki, ko'plab fanlarni o'rganishda reproduktiv faollik hali ham ustunlik qiladi. O'quv faoliyatining xususiyatiga asoslangan mustaqil ish uchun turli xil tasniflash sxemalari taklif qilingan, garchi bu sxemalar asosan bir xil bo'lsa ham. Ko'pgina olimlar mustaqil ishning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatishadi: reproduktiv, tanlab reproduktiv va ijodiy. Auditoriyadan tashqari ishda talabalar o'quv faoliyati pedagog tomonidan qo'llaniladigan ta'limiy ta'sirlarga qarab reproduktiv yoki ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Talabalar kognitiv faoliyatini shunday tahlil qilish psixologik jihatdan asosli hisoblanadi. Mahalliy psixologlar, xususan, A.M. Matyushkin, S.L. Rubinshteyn [2] va boshqa ko'plab olimlar keng ko'lamli eksperimental material asosida shuni ko'rsatdiki, insonning fikrlashi psixologik jarayon sifatida turli darajalarda kechadi. Shunga muvofiq, ikki turdagi fikrlash ajratiladi – reproduktiv va produktiv. S.L. Rubinshteyn [2] fikriga ko'ra, produktiv fikrlashga yangi ijodiy yechimlar, kashfiyotlar va umumlashtirishlarga olib keladigan psixik jarayonlar kiradi; reproduktiv fikrlash esa bevosita yangi natija bermaydigan, ammo bilvosita uning yuzaga kelishiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan barcha fikrlash operatsiyalari va jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, muallif ta'kidlaganidek, ushbu ikki turdagi fikrlashni alohida o'rganish chuqur xato bo'lardi, chunki haqiqiy bilish jarayonida reproduktiv fikrlash, sifat jihatidagi farqlarga qaramay, dialektik birlikda mavjud bo'ladi. Eksperimental tadqiqotlar natijalari asosan faktlarning empirik qayd etilishiga qisqacha taqdim etiladi, talabalarining auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlardagi mustaqil ishlarini tashkil etish esa ko'pincha o'rganilayotgan tushunchalarni ixtiyoriy ravishda yodlash va ularni amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash uchun qo'llash maqsadiga yo'naltiriladi. Boshqacha aytganda, talaba bilimlarni tushunishi, anglab olishi va xotirada saqlashi kerak, shunda o'sha yoki keyingi seminar, amaliy mashg'ulot, kollokvium yoki imtihonda ularni takrorlash yoki oddiy vazifalarni yechishda qo'llash mumkin bo'ladi. Ammo kursning asosiy tushunchalarini talqin qilish, ularni tizimlashtirish, umumlashtirish va kognitiv vazifani aniqlash yo'llarini belgilash, uning tuzilmasi va mustaqil ish jarayonida foydalaniladigan elementlarni anglash talabaning izlanish va kashfiyot faoliyati predmetiga aylanishi kam uchraydi. Buning sababi shundaki, oliy ta'lim didaktikasida hanuzgacha talabalarining mustaqil ishining mohiyati yetarlicha ochildmagan, natijada talabalar tomonidan mustaqil bajariladigan aniq vazifalar faqat fan (mazmun) tomonini hisobga olgan holda tuziladi, lekin faoliyatning jarayon tomoniga bog'lanmagan bo'ladi. Natijada, talabalar bunday ishlarni bajarishga bo'lgan qiziqishi asta-sekin pasayadi. Oliy ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan mustaqil ish yangi materialni bosqichmabosqich o'zlashtirish, uni mustahkamlash, qo'llash, takrorlash va boshqa jarayonlarni nazarda tutadi. Aslida, individual o'quviy bilish jarayoni yagona va bo'linmas jarayon bo'lishiga qaramay, u sun'iy tarzda bo'linadi, bu esa talabalar fikrlashining rivojlanishini sekinlashtiradi yoki hech bo'lmaganda ularning rivojlanishiga xizmat qiladigan bilimlarni egallashiga to'sqinlik qiladi. Bunday faoliyat jarayonida ularni ijodiy qo'llash tajribasi deyarli to'planmaydi. Talabaning mustaqil ishining samaradorligi uning tashkil etilishi, mazmuni va bilimlarning xususiyati, o'quv jarayonining mantiqi, mavjud va kutilayotgan bilimlar o'rtasidagi bog'liqlik, bajarish natijalari va boshqa omillarga bog'liq.

Mustaqil ishning mohiyatini shunday tushunish uning tashqi va ichki tomonlarini hisobga olish imkonini beradi. Bir tomondan, mustaqil ish talabani o'quv jarayonida

mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarish vositasi sifatida namoyon bo’ladi; boshqa tomondan, u o’quviy va ilmiy bilishning o’ziga xos shakli sifatida namoyon bo’ladi. Shu bois, oliy ta’lim tizimida talabalarining mustaqil ishining ikki birlikli mohiyati haqida so’z boradi: u bir vaqtning o’zida o’qitish vositasi va o’quvilmay bilish shaklidir. Bizning tadqiqotimizda talabaning mustaqil ishi bu o’qituvchisiz va uning bevosita ishtiroki yoki yordamisiz amalga oshiriladigan talabalarining o’quv faoliyatini boshqarishni ta’minlovchi pedagogik sharoitlarni tashkil etish tizimi sifatida tavsiflanadi. Mustaqil ishning murakkabligi va mehnatkashligi ortib borishi bilan u talabalarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi, amaliy ko’nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi, aqliy mehnat madaniyatini oshiradi va egallangan bilimlarni yanada anglashli va chuqur qiladi. Mustaqil ishning yakuniy maqsadi jamiyat ehtiyojlari bilan belgilanadi, chunki bizga yangi turdagi o’qituvchi va talaba o’z bilimlarini doimiy yangilay oladigan va ularni amaliyotga tatbiq eta oladigan ijodiy shaxs kerak. Shu nuqtai nazardan, mustaqil ishning mohiyatini ochishda asosiy pozitsiyalar shundan iborat. Ammo zamonaviy jamiyatning informatizatsiyalashuvi va pedagogik tizim sharoitida mustaqillik masalasi sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tariladi. Keyingi paragrafda o’quv faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalariga bag’ishlanadi.

Talabalarining mustaqil ta’limi oliy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi ekanligi, u shaxsning intellektual, ijodiy va kasbiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi ilmiy jihatdan asoslandi. Mustaqil ish nafaqat bilimlarni o’zlashtirish vositasi, balki talabaning o’quvilmay bilish faoliyatining alohida shakli sifatida namoyon bo’lishi aniqlashtirildi. Shu bois mustaqil ta’limni tashkil etish masalasi faqat tashkiliy jihat bilan cheklanmay, uning mazmuni, metodlari va pedagogik sharoitlarini kompleks yondashuv asosida ko’rib chiqishni taqozo etadi. Pedagogik va metodik adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatdiki, mustaqil ish tushunchasiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas, bu esa uning turli mezonlar asosida tasniflanishiga olib kelgan. Mavjud tasniflarning aksariyati bilim manbalari, o’quv jarayoni bosqichlari yoki tashkiliy shakllarga tayanadi, biroq ular talabalarining kognitiv faoliyatining ichki mexanizmlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada, mustaqil ish ko’pincha reproduktiv xarakterda tashkil etilib, talabalarining ijodiy va produktiv fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari to’liq ishga solinmaydi. Tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, mustaqil ishning samaradorligi uning fikrlash jarayonlari reproduktiv va produktiv faoliyatning dialektik birligi asosida tashkil etilishiga bevosita bog’liq. Aynan shu yondashuv talabalarda mustaqil izlanish, umumlashtirish, muammo qo’yish va yechim topish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ishning murakkablashib borishi talabalarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi, aqliy mehnat madaniyatini oshiradi hamda bilimlarni ongli va chuqur egallashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Стрезикозин; ВТФ. Руководство учебным процессом в школе [Текст]: М: Просвещение, 1972:270;с.
2. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. - Скаткин. М., 1982. 386 с.
3. Голант, Е.Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения [Текст] / Е.Я. Голант // Воспитание познавательной активности и самостоятельности учащихся. Казань, 1969. Ч. 1. С. 3640
4. Дайри, Н.Г. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения [Текст] / Н.Г. Дайри. М.: Просвещение, 1967

5. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках [Текст] / Б.П. Есипов. М.: Учпедгиз, 1961. 239 с
6. Кобыляцкий, И.И. Научнопедагогические основы воспитательной работы в высшей школе [Текст] / И.И. Кобыляцкий. Одесса: Издво ОГУ, 1974. 156 с.
7. Левитов, Н.Д. Детская и педагогическая психология [Текст] / Н.Д. Левитов. М.: Учпедгиз, 1960. 188 с.
8. Лемберг, Р.Г. О самостоятельной работе учащихся [Текст] / Р.Г.
9. Лернер, И.Я. Дидактика средней школы [Текст] / И.Я. Лернер, М.Н.10. М.: Педагогика, 1989. Т. 1. 258 с.